

Часлав В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ИДЕОЛОГИЈА ИЗБОРА У РОМАНУ *СЕОБЕ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

Када се у роману *Сеобе* Милоша Црњанског идеја српског избора артикулише једном недовршеном, прекинутом реченицом – „Ви Срби најрадије бирате војнички посао, па зато...” (Црњански 2008: 25) – пример ове артикулације иронијски обележава историјску улогу нација, јер предочава како није могуће да се унутар друштвено-политичког система аустријске монархије направи онај избор који би положај заједнице у царевини стабилизовао, осигурао на одговарајући начин. Недовршеност, прекинутост реченице која формулише перспективу српског избора указује на снажан приповедни осећај историјског условљавања идентитета. Политичка афирмација војничког идентитета Срба делегитимише херојски етос који је у основи српског историјског бића. Идеолошка употреба српског ратничког дискурса указује на то да је у свету романа *Сеобе* активан модерни механизам регулације идентитета. Национ упознаје искуство онтолошке ускраћености да се оствари у димензији умирања у рату, које би му обезбедило историјски и метафизички смисао. Роман Црњанског открива фундаменталну разлику идеолошки конструисаног стереотипа о идентитету и онтолошке инверзије историјског искуства.

Кључне речи: идеологија, политика, историја, избор, идентитет

Приповедајући о историјској драми српског народа у 18. веку, Милош Црњански је у роману *Сеобе*, из 1929. године, конституисао свеобухватан увид у положај субјекта одређен условима модерне епохе: човек је биће у сталној потрази за својим завичајем. Сталност потраге за упоришним простором суочава јунаке Црњанског са искуством безавичајности. Како напомиње Новица Петковић, безавичајност је у роману *Сеобе* непревладива: Славонско-подоунавски пук креће на далеки фронт, из предела који није његов завичај, да би се, након борби против Француза на Рајни, вратили у крај који ни тада, повратком из рата, не може да се укаже као завичај (в. Петковић 1996). Нова Срвија јесте симболички атрактиван топос, али то није простор који се ситуационо, историјски и онтолошки може досегнути у пуноћи жеље која

1 caslav.nikolic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/200198).

га конституише. „Онтолошки замах национа је, дакле, несупстанцијалан, јер национ постоји само у сталној страсти за укореењивањем. Отуд је тај замах нужно у мањку живота и вишку његовог обезвређивања.” (Ломпар 1995: 149) Управо ће се у роману *Друџа књиџа Сеоба* показати да Русија није тај завичај за којим се чезнуло, те да „Нова Сервија води националној катастрофи у свету”. (Ломпар 1995: 148) Премда је сеоба у Русију требало да испуни жељу национа да привилегије ускраћене у Аустрији буду реафирмисане, пресељење ће у роману *Друџа књиџа Сеоба* та хтења иронијски испразнити. Јер сеоба је „упросечавање национа”, као што и „његов одлазак у њу да се не би изгубило значење 'привилегија', свршава се доласком у место где 'привилегија' – ни као обећања, ни као гаранција – нема”. (Ломпар 1995: 146) Деликатност завичајне, националне топологије у роману *Сеобе* наглашена је перспективом религијског опредељивања, које има постметафизичку, идеолошко-политичку реализацију.

У другој глави романа *Сеобе*, насловљеној „Одоше, и не остаде за њима ништа. Ништа”, приповеда се о доласку Вука Исаковича и Славонско-подоунавског полка у Печуј. На вечери код печујског бискупа, Вук Исакович је са својим домаћинима „морао да дискутује о стварима раја и пакла, о анђелима и арханђелима, јер су били, просто, увртели у главу да га покатоличе”. (Црњански 2008: 30) Међутим, амбијент у којем се Исаковичу предочава да би прелазак у католичанство био благотворан за његов народ сугерише не религијски, већ политички карактер тог преласка. Соба чији су зидови прекривени жутиим тапетима маркирана је фигурама католичких светитељки Свете Катарине Сијенске и Свете Терезе, али је уз њих две, као знак надмоћне историјско-политичке сугестивности, изложена и фигура Марије Терезије: „Соба је била тапетирана жуто. Осим Катарине Сијенске, на зиду је била и света Тереза. У једном ћошку пак Марија, са голом, лепом ногом, ставши на змију и на Месец.” (Црњански 2008: 31) При томе, соба која је „увукла у себе неки нарочити мирис” имала је на својој таваници „нарочито много анђела”. Испод знаковно премрежене таванице постављен је преговарачки сто, испуњен јелом и вином. Семиотичко укрштање сакралног и профаног указује на модерно изобличење религијске теме коју актуализују Комесар и Бискуп, а контекст изобличења несумњиво има политички ефекат. Јер ова двојица у две вечери дугој препирци „око црквених обреда, патријарха, причешћа, крштења, васкрсења” нису, по Вуку Исаковичу, „рекли ниједне паметне речи”. Као и: „Какве све глупости нису говорили на рачун латинског клира!” (Црњански 2008: 32) Бискуп је доказивао да је „католичка црква блага, нежна и увиђавна”, али је то чинио „мало налево нагнутом главом”, слушајући свирку која је допирала кроз отворена врата. Речи о благодати, нежности и увиђавности католичке цркве требало је заправо да упуте на нешто друго, на престоци град Беч, на Двор и особито на Царицу, која је „безгрешна”, „чиста”, „звезда јутарња”, „дивна”, „сунчан колут”, на Царицу

која је лепа, „породиља”, „са голом, лепом ногом”. Показујући на институт царске моћи, приповедач назначавача нови, институционални и репресивни аспект бискупових сугестија: претњу не метафизичком, већ историјском казном. Јер „он га је наговарао да размисли, са својим официрима, о томе, какве све непријатности очекују децу њину од злих људи, који мрзе православне шизматике, а он је налазио те зле људе и на Двору”. (Црњански 2008: 32) И:

„Зар хоће да на себе натоваре патњу, којој никад краја бити неће, сеобу душа својих, не само деце своје, промену вечну, која ће као креч у гробу до века да им гризе месо с костију, док год буду у овој земљи, из које их више пустити неће?” (Црњански 2008: 33)

Понављајући „све исте речи о Царици, о Двору, о Бечу, што су требале Исаковичу да посведоче оно што беше и тако јасно као дан, а то је: да треба да буде католик” Црњански 2008: 31), комесар и бискуп не профилишу тек перспективу религиозног преображаја Исаковича и његовог национа, већ пре свега перспективу која дефинише њихов професионални и политички статус. Религијски регистар је тек конвенционални оквир комуникације, унутар кога се прозире динамика идеолошке расподеле и присуство политичке моћи.

Просторија у којој се одвијају преговори јесте амбијент семиотичког уоквирења, па су саговорници, упркос метафизичким асоцијацијама, ипак само „опкољени са три жута зида”. То је простор у коме се пресићеност јелом, пићем и говором претвара у успореност мишљења, говорења, делања: „[...] нагнути над столом, пуним јела и вина, уморни и отежали, падали су све дубље са својим речима, шапатам, узвицима, у ноћ [...]” (Црњански 2008: 32). Ноћ у коју се, услед слабости говора и услед слабости тела, пада јесте симболички пројектована слобода за којом чезне Вук Исакович. Кроз прозор преговарачке собе, из дионицијске препуњености и малаксалости, отварао се „диван изглед на околна брда, у пролеће”, а кроз „бела врата” стизало се до „шума, брда, светлуцања изнад вароши, бескрајног, звезданог неба”. У тренутку када се уплашио да ће га у Печују покрстити, Вук Исакович ће, како то приповедач предочава, „у љутој тузи” позвати, „у себи, тихо, у помоћ, крсног свеца, св. Мрату”. Међутим, помоћ крсног свеца иронијски се испуњава идејом о пијанству као о избављењу. Јунак би да измакне присили рационалне и метафизичке опредељености и досећа се трговачких манира брата Аранђела, који је при склапању послова опијао људе. Напијајући себе, као што Аранђел напија друге, Исакович се ослобађа и „последње свести”: „Мишљаше, ако га и буду покрстили силом, нека га бар не добију трезног.” (Црњански 2008а: 33) Управо онда када печујски бискуп и Комесар буду артикулисали политичко обећање добробити – која би била и Исаковичева, лична, и добробит његове заједнице – јунак одступницу изналази у пијанству, као у димензији иронизације историје, идеологије, политике, субјекта. Ипак, и сама ирационалност и иронија

попримају извештан политички и идеолошки статус. Своју политичку вредност Исакович деконструише – и управо се тада политички, субверзивно најснажније потврђује – тако што расклапа институт свесног субјекта, као једне од духовних, али и идеолошких претпоставки епохе.

Идеолошка афирмација момента српског избора – „Ви Срби најрадије бирате војнички посао, па зато...” (Црњански 2008: 25) – иронијски обележава историјску улогу нација у роману *Сеобе*, јер није могуће да се унутар друштвено-политичког система аустријске монархије направи онај избор који би положај заједнице у царевини стабилизовао. Недовршеност, прекинутост реченице која артикулише идеју о српском избору указује на снажан приповедни осећај историјског условљавања српског идентитета. Прекид исказа значи откидање српског нација од прилике да одабере било шта друго сем онога што је потребно политичкој апаратури царевине: улога војника. Међутим, политичка афирмација војничког идентитета Срба делегитимише херојски етос који је у основи српског историјског бића. Политичка употреба српског ратничког дискурса у свету романа *Сеобе* указује на то да је активан модерни механизам регулације идентитета. Српски национ упознаје искуство онтолошке ускраћености да се оствари у димензији умирања у рату, које би му обезбедило историјски и метафизички смисао. Према томе, избор који се профилише – нема смисла. Пошто након *зашто* не долази ништа, на месту тог ништа, дакле на месту немоћи Комесара да доврши реченицу, постоји само онтолошки бесадржајан, а идеолошки дејствен стереотип о избору. Неизговориви каузалитет, обележен прекидом, раскрива испражњеност реченог од смисла који се позива, а који би требало да подржи политичку функцију говорења о војничкој улози Срба. Црњански приказује како се политички исказ прекида тамо где *зашто* треба не само да развије мисао о сврсисходности избора него и да према тој мисли одреди поступање које би могло да демонстрира и потврди идеологију. Ниједан говор не може да докаже да Срби најрадије бирају војничку дужност, јер идеолошка конструкција онтолошки противречи историјској предиспозицији нација за испуњење тог говора. Између политичке артикулације избора и његове егзистенцијално-етичке могућности постоји онтолошки непремостива граница. Нецеловитост реченице симболички указује на немоћ да се политички и историјски провери смисао избора: „Узнемирен што је даљи ток свога говора потпуно заборавио, понављао је ову фразу, на немачком разуме се, свакоме, ко год му је то јутро дошао на очи. И никако није ишло даље.” (Црњански 2008: 25) Понављање реченице о српском избору на немачком језику наглашава ситуацију немогућег избора. Идеолошки напрегнут идиом не добија ситуационо оправдање, њега није могуће претворити ни у језик. Премда Комесар није тај који најдраматичније осећа празнину српског војевања, управо он не може да доврши исказ којим би се означио смисао упућивања славонско-подоунавског пука у рат. Пукотина рефлектује не само дистанцу између налога царске поли-

тике и доживљаја бесмисла историјске егзистенције једног национа, већ показује и потребу приповедања да се раскол херојског етоса и модерне политике испољи као наративни траг. Задржавање идеолошког дискурса у хоризонту немачког језика открива напетост симболичког апарата. Културни стереотип о српском избору указује на манипулативну инструментализацију представе о војничкој судбини као о темељној претпоставци српског идентитета. Говор о идентитету треба да послужи као аргумент активирања колектива за оно што није у вези са њим – за учешће у туђем рату.

Политичка фразеологија не може да у роману *Сеобе* покрене свет који не налази оправдање свог присуства у политички релативизованим и испражњеним условима модерне епохе. Треба стога преиначити језик, активирати вредности језичких разлика, па ће се проговорити „на немачком разуме се”. Иако на српском зна само псовке, Комесар свој говор српским војницима мора да задржи у регистру свог, немачког језика, као да тиме идеју коју би желео да операционализује штити од језика у коме би се открила политичка злоупотреба фигуре избора. Приповедачево „разуме се” рефлектује да постоји историјска свест која иронично дефинише онтолошку драму српског народа и идеолошко-политичку присилу која ту драму појачава. Распадање говора који треба да успостави систем политичке целисходности свих послова, па и оног који Срби најрадије бирају, открива како је модернитет израз конфликта политички оперативних знакова и искуства трагизма:

„Исочив из кола, Комесар се обазре да види хоће ли бити кише, па стаде пред њим. Они су дрхтали од страха, а и он је дрхтао од страха, узвикнувши: ‘Ви Срби најрадије бирате посао војнички, па зато... Даље није могао. Забашури све, брзо, прочитај рекрипт команданта града Осека, маркиза Гвадањи. Затим, великим корацима, притрча столу и отпоче преглед.” (Црњански 2008: 26)

Усек у Комесаревој реченици обелодањује фундаменталну разлику идеолошки конструисаног стереотипа о идентитету и онтолошке инверзије историјског искуства. Реченица би да зближи неусагласиво: ишчезлу радост војничког идентитета и политичку контекстуализацију рата и војника. Политички институт своју владу над разликом жели да постигне говором који препокрива место разлике, место неизговоривог и место трагичног потврђивања једног национа. Оно што се не може изрећи треба прекрити, изместити – и у структури дискурса. То што Комесар не може да изговори јесте *све* – све које деструира и фигуру радости, и идеју избора, и перспективу смисла војничког живота. Као што се не може рећи све, тако се не може превладати ни nelaгода услед онога што се појављује на месту неискazивог: страх.

Више него стање према коме политика осмишљава себе као апарат осигуравања небезбедних, страх је и вредност према коме језик испољава своју идеолошку употребљивост. Реченица коју Комесар у

Осјеку не може да изговори до краја омогућава не само да предочимо онтолошке импликације те неизговоривости, противречје политичке употребе и историјског искуства, већ и да осветлимо присуство страха у заједници суоченој са оним *све* властите судбине, што се не може обухватити говором. Страх који се испољава пред оним што се мора поднети а што се не може изговорити јесте онтолошка стрепња. У *Сеобама* Милоша Црњанског страх не указује тек на близину смрти, већ и на одвећ блиско искуство празнине. Пред чињеницом општег страха – „Они су дрхтали од страха, а и он је дрхтао од страха [...]” (Црњански 2008: 26) – неопходно је активирати дискурс који контролише егзистенцијалну језу што је испунила и говорника и његове слушаоце. Фигура *забашуривања*, као затварања позорнице очигледног а неизговоривог ужаса, има своју модерну, институционалну реализацију: читање рескрипта команданта града Осјека. Документ надраста своју примарну функцију у свету о коме Црњански приповеда и постаје чин симболизације с оне стране трауме сучељавања са војницима који „су дрхтали од страха” (Црњански 2008: 26). Документ експонира моћ политике да све преобрази, измести, уклони, да начини тренутни отклон од трауматичног историјског и онтолошког *све*. Јер оно што престрашени комесар не може да изговори, ни војни документ не мора да постигне, али „рескрипт” може да „забашури” све. Као исказ налогодавне идеолошке и политичке моћи, рескрипт је симболичко место онтолошког недостатка, јер овај знак ућуткује страх. У роману *Друџа књиџа Сеоба* Милош Црњански представља онтолошке ефекте односа прошлости и стратегија њеног референцијалног реафирмисања. А већ у *Сеобама* постаје очито да документа могу само да *забашурују*, па да оно што представља аутентично искуство историје – прећуткују.

Извори

Црњански 2008: М. Crnjanski, *Seobe*, Beograd: Feniks libris.

Литература

Ломпар 1995: М. Ломпар, *О завршетку романа: смисао завршетка у роману Друга књига Сеоба Милоша Црњанског*, Београд: Рад.

Петковић 1996: Н. Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*, Београд: Српска књижевна задруга.

Časlav V. Nikolić / THE IDEOLOGY OF CHOICE IN MILOŠ CRNJANSKI'S NOVEL *MIGRATION*

Summary / When in the novel *Migration* by Miloš Crnjanski the idea of the Serbian choice is articulated in one unfinished, interrupted sentence – „You Serbs prefer to choose military work, so ...” (Crnjanski 2008: 25) – an example of this articulation ironically marks the historical role of the nation. it is not possible to make a choice

within the socio-political system of the Austrian monarchy that would stabilize the position of the community in the empire, ensure it in an appropriate way. The incompleteness, the interruption of the sentence that formulates the perspective of the Serbian choice, indicates a strong narrative sense of the historical conditioning of identity. The political affirmation of the military identity of Serbs delegitimizes the heroic ethos that is the basis of the Serbian historical being. The ideological use of the Serbian warrior discourse indicates that a modern mechanism of identity regulation is active in the world of the novel *Migration*. The nation learns about the experience of ontological deprivation to be realized in the dimension of dying in war, which would provide it with historical and metaphysical meaning. Crnjanski's novel reveals the fundamental difference between an ideologically constructed stereotype of identity and an ontological inversion of historical experience.

Keywords: ideology, politics, history, choice, identity

Примљен: 4. јуна 2022.

Прихваћен за штампу јуна 2022.